

Krzysztof Walczak

**WYDAWNICTWA PERIODYCZNE KALISZA W LATACH 1805–1914
Stan badań i postulaty badawcze**

Losy czasopiśmiennictwa regionalnego już od pewnego czasu pasjonują historyków czasopiśmiennictwa, dopełniając w tej mierze syntezy dziejów prasy polskiej. Od pewnego też czasu zainteresowania nie omijają wieku XIX, likwidując lukę pomiędzy dobrze poznanymi czasopismami doby stanisławowskiej a budzącą nieodmienne zainteresowanie prasą okresu międzywojennego. Pomimo to warto zauważyć, iż uwaga zbyt często jednak skupiona jest na losach prasy warszawskiej, krakowskiej, poznańskiej czy lwowskiej, a zatem „stołecznej” w rozumieniu realiów XIX stulecia, pomijając niesłusznie dokonania czasopiśmiennictwa, w najlepszym zresztą tego słowa znaczeniu, prowincjonalnego¹. Jego znaczącą częścią jest prasa kaliska, choćby ze względu na pozycję tego miasta na przestrzeni omawianego czasu.

Czasopiśmiennictwo XIX-wiecznego Kalisza jest zjawiskiem niezwykle ciekawym i to zarówno w sensie faktu historycznego, jak i w sensie jego wartości dokumentalnej. Dość powiedzieć, iż dzieje miasta nad Prosną w znacznej mierze opisano korzystając z ogromnej ilości materiału faktograficznego, zawartego na łamach czasopism kaliskich, ukazujących się zwłaszcza, choć nie tylko, w końcu owego stulecia. Podkreślić wręcz trzeba, iż wobec znacznych strat w aktach archiwalnych, kaliskie czasopisma stały się podstawowym źródłem do dziejów miasta, przyznać wypada, docenionym zwłaszcza w latach ostatnich przez niemały już zastęp badaczy odczytujących wciąż na nowo ocalałe roczniki „Kaliszanina” czy „Gazety Kaliskiej”.

Warto przy tym określić ramy chronologiczne niniejszej pracy, zauważając ważną cezurę w dziejach miasta, jaką było jego zniszczenie w znacznym procencie w sierpniu 1914 r. Fakt ten w znaczący sposób wpłynął na sposób periodyzacji dziejów miasta. W tym sensie wiek XIX trwał w Kaliszu od 1800 r., tj. od momentu odrodzenia się drukarstwa po upadek starej drukarni pojezuickiej, aż po 1914 r., czas zniszczenia nie tylko miejscowych drukarni

¹ Znaczenie badań regionalnych podkreśla praca B. Bieńkowskiej, *Badania regionalne w historiografii książki*, „Studia o Książce” 1988, t. 17, s. [17]–33.

i księgarń, ale i zaprzestania, przynajmniej na dwa lata, edycji wszelkich czasopism. Tę chronologię przyjmujemy też na potrzeby niniejszego opracowania.

Podobnego komentarza wymagają zasady selekcji zebranego materiału bibliograficznego, jeśli idzie o spis czasopism kaliskich omawianego stulecia. Do periodyków tego czasu zaliczono nie tylko czasopisma *sensu stricto*, lecz włączono także druki ciągłe o charakterze roczników (popisy szkolne, schematyzy zakonne, kalendarze i in.), pozostawiając natomiast poza sferą zainteresowania nieliczne zresztą jednodniówki.

Mówiąc o periodykach kaliskich XIX stulecia nie sposób przemilczeć mało znany fakt obecności prasy na gruncie kaliskim jeszcze w XVII i XVIII w., tj. w czasach kształtowania się pierwocin prasy poprzez rozmaite edycje gazet ulotnych². Chodzi tu o nieznane dotychczas druki nie tylko podające informacje o wypadkach politycznych zachodzących na terenie Kalisza, lecz związane z tym miastem także poprzez miejsce wydania lub druku. Jednym z nich było „Doniesienie Prasowe” z 1 czerwca 1767 r., o którym informację podał Henryk Nowaczyk³. Bez wątpienia te interesujące przejawy działalności „dziennikarskiej” i wydawniczej znajdują wkrótce swojego badacza, zasługują bowiem bez wątpienia na osobne opracowanie naukowe.

STAN BADAŃ

Losy czasopism kaliskich XIX stulecia budziły zainteresowanie wielu badaczy, choć w znacznym stopniu ich prace badawcze skupiały się na periodykach kaliskich tego okresu historycznego niejako przy okazji podejmowania tematów z zakresu historii miasta czy też jej zagadnień szczegółowych. Jest to zwłaszcza istotne, zważywszy na fakt, iż kaliskie czasopisma, jak wspomniano, w znacznej mierze wypełniają dotkliwą lukę w materiałach archiwalnych, których brak spowodowany został tragicznymi dla miasta wypadkami sierpnia 1914 r. Stąd w historiografii Kalisza periodyki wydawane w tym mieście pełnią funkcję nie tylko podmiotu, lecz także przedmiotu badań, stanowiąc źródło drukowane o niezwyklej wartości badawczej.

Nic też dziwnego, że losy czasopism kaliskich XIX w. budziły już od dawna zrozumiałe zainteresowanie. Przejawy jego znajdujemy już w piś-

² K. Zawadzki, *Gazety ulotne polskie i Polski dotyczące XVI–XVIII wieku, bibliografia*, t. 2, Wrocław 1977–1984.

³ H. Nowaczyk, *Doniesienia z Kalisza. Prasa kaliska starsza o 38 lat. Najstarszy kaliski druk prasowy!*, „Ziemia Kaliska” 1984, R. 27, nr 6, s. 7.

miennictwie tegoż wieku, zwłaszcza zaś w artykule Adama Chodyńskiego poświęconemu kaliskim czasopismom⁴. Wcześniej jeszcze tenże historyk opublikował obszerny cykl artykułów traktujących o kaliskich kalendarzach, który wywołał zresztą polemiczne wystąpienie innego znakomitego znawcy calisianów – Cezarego Biernackiego⁵. To pierwsze znane materiały prasowe poświęcone kaliskim periodykom, choć niewiele później Józef Radwan, znany kaliski dziennikarz i wydawca, opublikował interesujący artykuł omawiający losy „Kaliszanina” oraz „Gazety Kaliskiej”⁶. To ostatnie pismo zostało zresztą przez niego stworzone i prowadzone przez kolejne dziesięciolecia.

Na kolejne obszerniejsze opracowania trzeba było czekać aż do końca lat pięćdziesiątych XX w., kiedy listę artykułów poświęconych kaliskim czasopismom poszerzył Władysław Bortnowski, przypominając „Dziennik Wielkopolski”, jeden z najciekawszych periodyków miejscowych⁷. Później przyszedł czas na interesujące, pisane piórem historyka i publicysty artykuły Bogumiła Kunickiego⁸, przede wszystkim zaś na opracowania autorstwa Edwarda Polanowskiego, którego dokonania naukowe nie tylko przypomniały prasę kaliską XIX stulecia w jej najpiękniejszym kształcie „Kaliszanina i Gazety Kaliskiej”⁹, lecz były także najpełniejszym wykorzystaniem ich treści jako materiału archiwalnego na warsztacie historyka literatury¹⁰. W okolicie tych opracowań wpisać należy artykuł Haliny Sutarzewicz, relacjonujący pasjonujące poszukiwania numeru „Kaliszanina” zawierającego

⁴ A. Chodyński, *Przyczynek do wiadomości „O czasopismach kaliskich”*, „Kaliszanin” 1890, nr 35.

⁵ A. Chodyński, *Kalendarze kaliskie*, „Kaliszanin” 1887, nr 2, 4, 5; C. Biernacki, *Jeszcze o pierwszych drukach kalendarzy kaliskich*, tamże, nr 15. O treści tej polemiki wiemy niewiele, bowiem od lat ten rocznik czasopisma uznaje się za zaginiony.

⁶ J. Radwan, „Kaliszanin” i „Gazeta Kaliska” (*Kartki z dziejów dziennikarstwa prowincjonalnego*), „Gazeta Kaliska” 1903, R. 11, nr 125, s. 1–2.

⁷ W. Bortnowski, *Z dziejów prasy w regionie łódzkim*. Kaliski „Dziennik Wielkopolski” z lat 1830–1831, „Rocznik Łódzki” 1959, t. 2, s. 27–45.

⁸ B. Kunicki, *W setną rocznicę powstania „Kaliszanina”*, „Ziemia Kaliska” 1970, R. 14, nr 5, s. 4, il.; nr 6, s. 4.

⁹ E. Polanowski, „Kaliszanin” (1870–1892), „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1976, t. 15, z. 2, s. 239–251; tegoż, „Kaliszanin” (1870–1892), „Rocznik Kaliski” 1972, t. 5, s. 127–165, il.

¹⁰ E. Polanowski, *Korespondencja w „Kaliszaninie”*, „Rocznik Kaliski” 1981, t. 14, s. 265–273; tegoż, *Materiały historyczne w „Kaliszaninie”*, tamże, 1978, t. 11, s. 199–226; tegoż, *Prasa a życie codzienne*, „Południowa Wielkopolska” 1981, R. 20 nr 3, s. 2. Na materiałach z „Kaliszanina” oraz „Gazety Kaliskiej” oparł też E. Polanowski swoje książki, w szczególności zaś *W dawnym Kaliszu*, Poznań 1979 oraz *Życie literackie Kalisza 1870–1907*, Warszawa 1987, a także w znacznej mierze Maria Dąbrowska w *krainie dzieciństwa i młodości*, Poznań 1989.

poetycki debiut Marii Konopnickiej¹¹. Tu także należy wymienić artykuły poświęcone wybitnym postaciom kaliskich periodyków¹².

Na osobne potraktowanie zasługuje problematyka kalendarzy kaliskich oraz innych druków periodycznych, w szczególności zaś popisów szkolnych oraz schematyzmów zakonnych, obecnych bardzo wyraźnie w XIX-wiecznej kaliskiej produkcji wydawniczej i znajdujących swoje miejsce w opracowaniach na temat periodyków. Na uwagę zwłaszcza zasługują tutaj prace Elżbiety Steczek-Czerniawskiej, obejmujące bibliografię kalendarzy kaliskich jej autorstwa oraz monograficzne opracowanie losów tychże kalendarzy od XVII do XX w.¹³

Pośród innych prac wymienić należy opracowanie Szymona Molendy, przypominające dwa najdawniejsze czasopisma kaliskie XIX w. pruskiej jeszcze proveniencji¹⁴ oraz ważne prace Henryka Nowaczyka, m. in. przypominające najdawniejsze dzieje miejscowych periodyków¹⁵, a także kilka innych drobnych artykułów o charakterze publicystycznym¹⁶. Wreszcie lata ostatnie przynoszą kilka interesujących opracowań szczegółowych, m. in. autorstwa Grażyny Schlender i Danuty Wańki¹⁷.

Czas wreszcie na dwa opracowania monograficzne, z których pierwsze w części, drugie zaś w całości zostało poświęcone czasopismom kaliskim XIX stulecia. Oba, autorstwa Rajmunda Jankowskiego i Kazimierza Zielińskiego wykazują dziś niedostatki, spowodowane pojawieniem się nowych materiałów faktograficznych¹⁸, choć to ostatnie opracowanie zachowało wiele walorów wynikających z profesjonalnego, źródłowego potraktowania tematu.

Poza wymienionymi wyżej opracowaniami problematyka kaliskich czasopism XIX stulecia przewija się zarówno w pracach poświęconych historii Kalisza i historii życia kulturalnego miasta¹⁹, jak też w wielu pracach

¹¹ H. Sutarzewicz, „Kaliszanin” 20 lat poszukiwany, „Południowa Wielkopolska” 1979, R. 18, nr 3, s. 5.

¹² M. in. E. Polanowskiego, Julian Milkowski jako redaktor „Kaliszanina”, „Rocznik Kaliski” 1971, t. 4, s. 245–255.

¹³ E. Steczek-Czerniawska, *Kalendarze kaliskie, bibliografia*. Kalisz 1995, tejże, *Kalendarze kaliskie XVII–XX w.*, Wrocław 1996, (praca doktorska w posiadaniu autorki) oraz *Kalendarze kaliskie na tle literatury kalendarzowej*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1998, nr 5, s. 9–16.

¹⁴ S. Molenda, *Kaliski protoplasta prasowy*, „Ziemia Kaliska” 1976, R. 20, nr 51/52, s. 9.

¹⁵ H. Nowaczyk, *op. cit.*

¹⁶ M. in. K. Walczak, *Antenaci na cenzurowanym*, „Ziemia Kaliska” 1981, nr 27, s. 6–7.

¹⁷ G. Schlender, *Książka kaliska na łamach „Kaliszanina” w latach 1870–1880*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 1998, nr 5, s. 17–29; D. Wańka, *Zagadnienia księgoznawcze na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893–1914*, tamże, s. 30–51.

¹⁸ R. Jankowski, *Dzieje prasy kaliskiej*, Kalisz 1983. Tenże jest autorem niepublikowanej pracy magisterskiej poświęconej „Gazecie Kaliskiej”. K. Zieliński, *Czasopiśmiennictwo kaliskie w latach 1808–1918*, „Rocznik Kaliski” 1980, t. 13, s. 47–68.

poświęconych prasie prowincjonalnej Królestwa Polskiego²⁰. Niemal wszystkie z tych opracowań wnoszą bardzo interesujące materiały do obrazu, jaki wyłania się z lektury m. in. wymienionych tu książek i artykułów, nadając mu walor uniwersalności i osadzając rozważania na temat czasopism dziewiętnastowiecznego miasta w kontekście rozwoju prasy prowincjonalnej, przynajmniej w perspektywie ówczesnego zaboru rosyjskiego.

ŹRÓDŁA

Nie sposób podjąć badania dawnej prasy kaliskiej nie sięgnąwszy do zachowanych jej egzemplarzy. Ich przegląd wiele mówi o losach XIX-wiecznych tytułów, wyznaczając też często granice poznania dziejów miasta, wobec specjalnej ich roli pośród dostępnych dziś źródeł. Przewodnikiem po czasopismach kaliskich, m. in. wieku XIX, jest bibliografia czasopism kaliskich, autorstwa Ewy Andrysiak²¹, stanowiąca fragment przygotowywanej w Kaliskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk „Bibliografii historii Kalisza”.

Specjalne znaczenie ma tutaj pierwsze XIX-wieczne czasopismo kaliskie, wydane w 1805 r., tj. podczas ostatnich lat pobytu na terenie miasta Prusaków, obecnych w nim od czasu II rozbioru Rzeczypospolitej. „Kronika Miasta Kalisz” (od czwartego numeru periodyk nosił tytuł „Pismo Tygodniowe Kaliskie”) zachowała się w zbiorach Muzeum Czartoryskich w Krakowie i dostępna jest badaczom także w mikrofilmie.

Znacznie szerzej jest znany „Dziennik Departamentu Kaliskiego”²², czasopismo urzędowe, wydawane w latach 1808–1816 i posiadające trwałą wieloletnią kontynuację w postaci „Dziennika Urzędowego Województwa Kaliskiego” (1817–1837) oraz „Dziennika Urzędowego Guberni Kaliskiej” (1837–1844). Znaczne fragmenty ciągów tych czasopism znajdują się w wielu księżnicach polskich²³, a jeśli idzie o zbiory regionalne, m. in. w bibliotece

¹⁹ Podstawowe monografie miasta zawierają rozdziały lub fragmenty tekstu poświęcone czasopiśmiennictwu, m. in. *Dzieje Kalisza*, red. W. Rusiński, Poznań 1977. Spośród innych prac wymienić należy K. Walczaka, *Biblioteki Kalisza i ich miejsce w życiu kulturalnym miasta 1793–1945*, Kalisz 1996.

²⁰ Ważniejsze z opracowań to: Z. Kmieć, *Pisma „ludowe” w Królestwie Polskim w latach 1907–1914*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1963, t. 2; A. Notkowski, *Polska prasa prowincjonalna doby powojennej (1861–1918)*, [w:] *Inteligencja polska XIX i XX w. Studia 6*, red. R. Czepulis-Rastenis, Warszawa 1991, s. 185–229.

²¹ E. Andrysiak, *Bibliografia czasopism Kalisza*, Kartoteka w posiadaniu autorki.

²² Jego pojawienie zapowiadało wydane przez prefekta departamentu kaliskiego Antoniego Garczyńskiego, *Obwieszczenie* (o mającym wychodzić „Dzienniku Departamentu Kaliskiego”; z datą 10 III 1808), fol., 1 k.nl.

²³ M. in. Bibliotece Narodowej, Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz wielu innych księgozbiorach naukowych. Sigla bibliotek podaje Centralny Katalog Czasopism Polskich, dostępny pośród baz danych Biblioteki Narodowej. Niestety źródło to konsekwentnie pomija

Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej oraz w Archiwum Państwowym w Kaliszu. Interesującą, aczkolwiek mało znaną kontynuację kaliskich dzienników urzędowych, ukazującą się pod rosyjskim tytułem „Kališskija Gubernskija Vedomosti”, odnaleźć można z kolei w warszawskiej Bibliotece Uniwersyteckiej oraz Bibliotece Publicznej m. st. Warszawy, ale także prawie w komplecie w Archiwum Państwowym w Łodzi. Materiał to niemal nie ruszony ręką badacza i oczekujący na swojego odkrywcę.

Ukazujący się w okresie powstania listopadowego „Dziennik Wielkopolski” odnaleźć można w komplecie m. in. w Bibliotece Narodowej, księgozbiorach bibliotek uniwersyteckich Warszawy, Łodzi i Torunia, ale także w bibliotece Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej, a w pewnej części w zbiorach Pedagogicznej Biblioteki Wojewódzkiej im. A. Parczewskiego w Kaliszu. Tutaj także (w zbiorach biblioteki MOZK) można przejrzeć wiele roczników „Kaliszanina”, pisma należącego do najciekawszych polskich periodyków prowincjonalnych XIX stulecia i dostępnego także, dzięki inicjatywie Biblioteki Narodowej, w postaci mikrofilmu. Trwają także prace nad bibliografią zawartości tego czasopisma, przygotowywaną w pracowni bibliografii regionalnej Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

Kontynuatorką tradycji „Kaliszanina” była „Gazeta Kaliska”, czasopismo posiadające w XIX w. opinię jednego z najlepszych periodyków prowincjonalnych. Podobnie jak w przypadku „Kaliszanina” najlepiej zachowane roczniki „Gazety” znajdują się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz biblioteki Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej. Można również z nich skorzystać w postaci mikrofilmu. Jesteśmy także w posiadaniu interesującej bibliografii zawartości tego czasopisma, zawierającej materiał od 1893 do 1914 r., dotyczący zwłaszcza problematyki regionalnej²⁴.

Listę czasopism kaliskich powstałych w początkach XX stulecia tworzą zaledwie trzy czasopisma. Jest to „Kaliski Kurier Robotniczy”, pismo drukowane w latach 1904–1905 r. poza miastem, lecz ściśle z nim związane. To unikatowe pismo dostępne jest w Bibliotece Narodowej, a także we fragmentach m. in. w Bibliotece Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu. Znacznie lepiej znana jest „Jutrzenka Kaliska”, czasopismo powstałe w kręgu „Gazety Kaliskiej” i wychodzące w latach 1906–1907. Pismo to, tworzone przez inteligencję z przeznaczeniem dla „ludu”, zachowało się w niewielu bibliotekach, przede wszystkim w warszawskiej Bibliotece Uniwersyteckiej, w innych, m. in. w Miejskiej Bibliotece Publicznej im. A. Asnyka, przechowywane jest w mikrofilmie.

zbiory regionalne, kładziemy zatem w niniejszym opracowaniu szczególny nacisk na zawartość księgozbiorów kaliskich, opierając się na *Katalogu czasopism bibliotek Kalisza*, Kalisz 1992.

²⁴ D. W a ł k a, *Kalisz i ziemia kaliska na łamach „Gazety Kaliskiej” w latach 1893–1914*, *Bibliografia*, Kalisz 1998.

Ostatnim czasopismem tego czasu był „Kurier Kaliski”, gazeta wydawana w latach 1911–1914, zachowana w bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, a na terenie Kalisza w dość zdekompletowanych egzemplarzach w bibliotekach – muzealnej i miejskiej.

Na osobne omówienie zasługują kalendarze kaliskie, wydawane od 1817 do 1914 r. i przynoszące wiele cennych informacji dotyczących historii lokalnej. Zachowane kalendarze rozrzucone są w zbiorach wielu bibliotek na terenie kraju, pewna liczba poszczególnych wydań przechowywana jest też w bibliotekach kaliskich. Pełną informację na ten temat przynosi bibliografia autorstwa E. Steczek-Czerniawskiej, wskazując także przy tytułach sigła bibliotek przechowujących poszczególne egzemplarze²⁵.

Interesującą grupą periodyków charakterystycznych dla wieku XIX są znane popisy szkół kaliskich – Szkoły Wojewódzkiej Kaliskiej oraz Korpusu Kadetów, znane także pod innymi nazwami (np. *Akt uroczysty zakończenia rocznego biegu nauk...*). Informacje o nich przynosi *Bibliografia Polska XIX stulecia* Karola Estreichera, wskazując także (drugie wydanie tejże) na znaczne rozrzucenie dokumentów w zbiorach bibliotecznych, ze wskazaniem jednak na księgozbiór Uniwersytetu Warszawskiego. Dotyczy to także grupy schematyzmów i repetytoriów zakonnych, drukowanych w Kaliszu w XIX stuleciu na potrzeby franciszkańskich i reformackich prowincji zakonnych. Druki te, podobnie jak kalendarze i popisy szkolne, odnotowuje Estreicher, a także istniejąca w Kaliskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk kartoteka druków kaliskich XIX i pierwszej połowy XX w.²⁶ Te dwie obszerne grupy druków periodycznych nie były dotąd w sposób metodyczny zebrane i opisane, stanowiąc przecież nadal interesujący materiał badawczy, pozostający do dzisiaj poza działaniami badawczymi, jeśli nie liczyć prac Mieczysławy Adrianek, poświęconych bibliotekom szkolnym Księstwa Warszawskiego i Królestwa Polskiego i opierających się w znacznej mierze na popisach szkolnych.

Periodyki Kalisza stanowią także interesujący materiał do badań nad losami dziennikarzy i wydawców. Na łamach wszystkich niemal czasopism kaliskich tego czasu, zwłaszcza w „Kaliszaninie” i „Gazecie Kaliskiej” znaleźć można bardzo interesujące materiały biograficzne i faktograficzne, dotyczące najbardziej znanych postaci kaliskiego środowiska dziennikarskiego i wydawniczego tych lat. Materiał ten, choć wykorzystywany zwłaszcza w pracach E. Polanowskiego, nadal dostarcza interesujących konstatacji nad kondycją i losami przedstawicieli prasy prowincjonalnej, zwłaszcza poprzez dość regularnie publikowane nekrologi²⁷ i publikacje okolicznościowe, poświęcone

²⁵ E. Steczek-Czerniawska, *Kalendarze...*

²⁶ Autorstwa E. Andrysiak, D. Wańki oraz K. Walczaka.

²⁷ M. in. współpracowników „Kaliszanina” Antoniego Bronikowskiego „Kaliszanin” 1884, nr 31, Jana Tańskiego, tamże 1876, nr 56 i Konstantego Wosińskiego, tamże 1882, nr 97.

najwybitniejszym przedstawicielom kaliskiego edytorstwa prasowego. Nie wspominamy tu obszerniej o podstawowych słownikach biograficznych, zarówno ogólnopolskich, jak i regionalnych²⁸, są one bowiem tyleż cennym, co oczywistym źródłem informacji biograficznych.

Opisywane periodyki są wreszcie znakomitym źródłem do poznania losów drukarni, w których powstawały. W wielu przypadkach zresztą materiały dotyczące drukarzy oraz ich warsztatów, zamieszczone na łamach czasopism w postaci artykułów, notek prasowych, a nawet inseratów, zostały już wykorzystane badawczo²⁹.

POSTULATY BADAWCZE

Analiza stanu badań nad XIX-wiecznymi drukami periodycznymi Kalisza wykazuje znaczne zróżnicowanie postępów prac w odniesieniu do poszczególnych tytułów. Nie ulega wątpliwości, iż stosunkowo najlepiej poznano „Dziennik Wielkopolski”, a także dwa czasopisma końca XIX w., tj. „Kaliszanina” i „Gazetę Kaliską”. Zwłaszcza „Kaliszanin” poprzez prace E. Polanowskiego został poznany tak w sferze zagadnień edytorskich, jak i treści tego pisma, skutecznie wykorzystanych w licznych pracach tegoż autora. W gruncie rzeczy obraz XIX-wiecznego Kalisza i jego życia literackiego i kulturalnego, zawarty w takich książkach E. Polanowskiego jak *W dawnym Kaliszu* oraz *Życie literackie Kalisza* opiera się głównie na informacjach przynoszonych przez roczniki „Kaliszanina” i późniejszej nieco „Gazety Kaliskiej”. W znacznej też mierze poznano i opisano działających w tym okresie redaktorów prasy, dziennikarzy i literatów³⁰.

Znacznie mniej znane są pierwsze lata XIX w., w tym wspomniana „Kronika Miasta Kalisza” wraz ze swoją kontynuacją – „Pismem Tygodniowym Kaliskim”, periodyki wymagające choćby niewielkiej osobnej monografii. Pismo to, interesujące swą niezwykłością językową odśladania przed czytelnikiem czas mało znany acz ciekawy, choćby poprzez obszerne informacje o tworzącym się w tych latach w Kaliszu teatrze, kierowanym przez Wojciecha Bogusławskiego. Swój specjalny wkład wnoszą „Kronika” do dziejów kształtowania się profesji dziennikarza i związanych z tym zawodem niebezpieczeństw. Podobnie wiele zainteresowania wzbudzą w badaczu inne mało

²⁸ Obok podstawowego źródła, jakim jest bez wątpienia *Słownik pracowników książki polskiej*, Łódź 1972 wraz z *Suplementem* (oraz *Suplementem II* w przygotowaniu), wspomnieć trzeba *Słownik Biograficzny Wielkopolski południowo-wschodniej*, red. H. Tadeusiewicz, Kalisz 1998.

²⁹ Na ten temat pisał m. in. K. Walczak, *Drukarskie tradycje kaliskiej łocznij Mehwaldow i Hindemithów*, „Roczniki Biblioteczne” 1986, R. 30, z. 1–2, s. [3]–38.

³⁰ Biogramy ważniejszych dziennikarzy i wydawców związanych z „Kaliszaninem” i „Gazetą Kaliską” przynosi książka E. Polanowskiego, *Życie literackie Kalisza...*

znane czasopisma kaliskie, czy też tylko zapowiedzi oraz próby wydawania czasopism. Należą do nich takie tytuły jak „Dziennik Kaliski”, „Rozmaitości Kaliskie”, „Gazeta Kaliska”, której próbę edycji podjął Alfons Parczewski, „Kurier Powszechny” z 1878 r. czy „Kaliszanin” z 1906 r.

Na osobne omówienie, a w konsekwencji naukowe opracowanie losów i zawartości, zasługują rosyjskojęzyczne druki periodyczne. Na szczególną uwagę zasługują wspomniane już wyżej „Kališskija Gubernskija Vedomosti”, przynoszące nie tylko treści charakterystyczne dla druków urzędowych, ale także unikatowe dokumenty historyczne dotyczące dziejów miasta Kalisza³¹. Obok nich jednak należałoby w pełni wykorzystać rosyjskojęzyczne roczniki ukazujące się w Kaliszu pod tytułami: „Pamiatnaja Knižka Kališskoj Guberni” oraz „Obzor Kališskoj Guberni”. Służyć temu celowi powinna bibliografia *Rossica kaliskie*, przygotowywana z niemałym trudem przez Kaliskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk³².

Na podobne omówienie i wykorzystanie (w innej jednak skali) oczekuje znany „Rocznik Prawników Kaliskich”, obrazujący środowisko miejscowej palestry w początkach XX w.

Znacznie lepiej znane jest zaplecze działalności kaliskich periodyków, a zatem redakcje czasopism oraz zespoły dziennikarskie. Niewiele już można dodać do licznych biografii najwybitniejszych ludzi z tego kręgu – Adama Chodyńskiego, Cezarego Biernackiego, Prandoty (Stanisława Herburt-Heybowicza), Edmunda Idzikowskiego, Rafała Hieronima Łopacińskiego, Józefa Łosia, Anieli Milewskiej, Ludwika Niemojowskiego, Melanii Parczewskiej, Alfonsa Parczewskiego, Ignacji Piątkowskiej, Józefa Radwana, Kazimierza Rymarkiewicza, Seweryna Tymienieckiego, Michała Rawicz (Rawity) Witanowskiego czy Zygmunta Zanożyńskiego. Pozostaje jednak znaczna liczba istotnych nazwisk, będących, jak dotąd, poza naukowym poznaniem, czy też nie wymieniana do tej pory przy omawianiu dziejów kaliskiej prasy. Warto zatem przypomnieć choćby dra Ibbekena, twórcę i pierwszego redaktora kaliskiej prasy XIX w., czy redaktora powstańczego „Dziennika Wielkopolskiego” Zaleskiego, który miał tyle wyobraźni, aby w prowincjonalnym przecież piśmie podczas trwania powstania listopadowego m. in. drukować... konstytucję powstającego wówczas Królestwa Belgów. Pozostają do naukowej analizy biografie wielu innych dziennikarzy i publicystów kaliskich – Emilii Bohowiczowej, Juliana Biernackiego, Władysława Bohowicza, Stanisława Bulewskiego, ks. Michała Ciesielskiego, dra Feliksa Dreckiego, Jana Fedeckiego, Wincentego Młynarskiego czy też ks. Józefa Szafnickiego. To tylko

³¹ Należą do nich np. akta historyczne miasta Kalisza, publikowane w języku łacińskim na łamach tego rosyjskojęzycznego czasopisma na życzenie wicegubernatora kaliskiego Pawła Rybnikowa, znanego polonofila i miłośnika miasta nad Prosną.

³² Bibliografię przygotowuje Bożena Kryst.

kilka nazwisk spośród kilkunastu innych, równie mało znanych i równie wiele zasłużonych dla dziennikarstwa prowincjonalnego.

Osobno potraktować warto przedstawicieli prasy warszawskiej i pozawarszawskiej, pisujących w kaliskich periodykach korespondencje ze swoich miejscowości. Do najbardziej znanych należą tu nazwiska Adama Dobrowolskiego (Warszawa), Karola Sękowskiego (Warszawa), Kazimierza Brudnickiego (Koło) oraz Karola Hoffmana (Radom). Działalność na terenie Kalisza, wieloletnią i nader owocną, warto zapewne dopisać do ich biografii.

Jeszcze lepiej przedstawia się sytuacja, jeśli idzie o biografie wydawców i drukarzy kaliskiej prasy. Najważniejsze postacie tej sfery – Karol Wilhelm Mehwald, Karol Wilhelm Hindemith, Oswald Arno Hindemith, Maurycy Schindele, Józef Mroczek oraz Jakub Kohn – posiadają swoje, w miarę wyczerpujące opracowania biograficzne. Na takie przypomnienie oczekuje kilka zaledwie sylwetek, m. in. Joanna Zuzanna Mehwald, wymieniana najczęściej „przy mężu”, a także starsi (obok Oswalda Arno) synowie Karola Wilhelma Hindemitha, prowadzący w Warszawie drukarnię pod nazwą „Bracia Hindemith” i drukujący w niej znane kalendarze kaliskie. Warto także przypomnieć postacie Józefa Poleskiego oraz Wojciecha Koszewskiego i Piotra Karśnickiego, tworzących początkowo wspólnie, później już bez tego pierwszego, jedną z ciekawszych drukarni kaliskich pierwszej połowy XIX w.

Pełne omówienie losów kaliskich pism periodycznych XIX oraz pierwszych lat XX w. wymaga także poruszenia kwestii uzyskiwania zezwoleń na druk prasy oraz cenzury. Ten bardzo istotny czynnik administracyjno-represyjny był także mocno widoczny w dziejach kaliskiego czasopiśmiennictwa i w znaczący sposób kształtował zarówno zawartość czasopism i wydawnictw periodycznych, jak i ich historię. Kwestia ta, jak również zagadnienia sprzedaży, kolportażu oraz prenumeraty czasopism, wreszcie zaś ich recepcja (czytelnictwo zorganizowane i indywidualne)³³ winny składać się na pełny obraz kaliskich wydawnictw periodycznych. Rzecz to niezwyklej wagi dla dziejów książki w Kaliszu, a także mająca pewne znaczenie, jeśli idzie o czasopiśmiennictwo polskie doby rozbiorów, ze szczególnym uwzględnieniem Królestwa Polskiego.

³³ Kwestie te znalazły pewne oświetlenie w pracach K. Walczaka, *Biblioteki Kalisza...* oraz D. Wańki, *Kultura książki w Kaliszu, 1815–1914*, Wrocław 1998, (rozprawa doktorska w posiadaniu autorki).

Krzysztof Walczak

**PERIODIC PUBLISHERS OF KALISZ 1805–1914
STATUS OF STUDIES AND INQUIRING SUGGESTIONS**

The article summarizes the studies of periodic publishers who were edited in Kalisz in the 19th century. They include periodicals from the bilingual weekly – “Kronika miasta Kalisza – Kalischer Stadt-Chronik” to the most known – “Kaliszanin” and “Gazeta Kaliska”. In addition, other periodic publishers, well-known calendars from Kalisz, and invitations for an end of the school-year.

The article also presents the review of sources that can aid in the studies of these publishers and also shows the place of still existing periodic annuals, particularly in regional libraries.